

HAL
open science

Leggen, zetten, stellen: een verstoord triumviraat

Maarten Lemmens

► **To cite this version:**

Maarten Lemmens. Leggen, zetten, stellen: een verstoord triumviraat. *Neerlandia*, 2017, 121 (2), pp.33-35. halshs-01575697

HAL Id: halshs-01575697

<https://shs.hal.science/halshs-01575697v1>

Submitted on 11 Jan 2024

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

GRAMMATICA

Leggen, zetten, stellen: een verstoord triumviraat

Maarten Lemmens

In een vorige bijdrage ("Liggen, zitten, staan: een machtig triumviraat", *Neerlandia* 2017/1, pp. 30-33) hebben we kort het (uitgebreide) gebruik van de Nederlandse positiewerkwoorden *liggen*, *zitten* en *staan* toegelicht. In deze bijdrage kijken we even kort naar hun causatieve pendanten: 'doen zitten', 'doen liggen', en 'doen staan', oftewel *leggen*, *zetten* en, in mindere mate, *stellen*. Historisch gezien zijn deze causatieven afgeleid van de positiewerkwoorden: in het Oud-Germaans kon een causatief werkwoord gevormd worden door de toevoeging van het suffix *-jan* dat in een latere ontwikkeling aanleiding gaf tot de klinkerverandering ('i-umlaut') maar dat uiteindelijk zelf verdwenen is. Eenzelfde klinkervariatie tref je ook aan bij paren als *vallen* vs. *vellen* ('doen vallen') of *drinken* vs. *drenken* ('doen drinken'). Aangezien het om een Germaans systeem gaat, zie je hiervan de sporen in alle Germaanse talen:

Nederlands		Zweeds		Duits		Engels	
zitten	zetten	sitta	sätta	sitzen	setzen	sit	(set) put
liggen	leggen	ligga	lägga	liegen	legen	lie	(lay) put
staan	(stellen)	stå	ställa	stehen	stellen	stand	(stall) put

Een eerste opmerking bij deze tabel is dat, net zoals bij de positiewerkwoorden, het Engels een buitenbeentje is: de causatieve werkwoorden bestaan nog wel, maar worden niet vaak meer gebruikt of in een heel andere context. Over het algemeen verkiest het Engels het positie-neutrale *put*, net zoals het bij statische situaties het positie-neutrale *be* 'zijn' verkiest. Hoewel een dergelijk positie-neutraal plaatsingswerkwoord bestaat in het Nederlands (*plaatsen*) wordt dat niet vaak gebruikt of in specifieke (formeel of metaforische) contexten. Als je huisgenoot je vraagt om de melk in de koelkast te *plaatsen*, zou je allicht vreemd opkijken bij die eerder ongebruikelijke formulering. Maar als je dan daar daadwerkelijk kanttekeningen bij *plaatst*, dan zal niemand zijn wenkbrauwen fronsen bij dít gebruik. Net zoals *zijn* begrensd is in zijn gebruik in locatieve contexten, is het neutrale werkwoord *plaatsen* begrensd in plaatsingscontexten. Over het algemeen genomen verkiest het Nederlands hier een specifiek plaatsingswerkwoord.

De mooie oppositie die in de tabel hierboven wordt gegeven, moet echter ook voor het Nederlands genuanceerd worden. Immers, alleen in het Zweeds en in het Duits zijn de drie paren mooi behouden (hoewel daar ook enkele verschuivingen te noteren vallen). In het Nederlands is *stellen* nagenoeg geheel verdwenen als plaatsingswerkwoord dat verwijst naar de ruimtelijke locatie van entiteiten. Het gebruik hiervan is veelal beperkt tot metaforisch taalgebruik, zoals bijvoorbeeld *stellen* in de betekenis van 'een stelling poneren', of *iets ter discussie stellen* (cf. ook *het staat ter discussie*), of *tentoonstellen* (cf. ook *het kunstwerk staat ten toon*). Wat de zaak erg verwarrend maakt in het Nederlands, is dat *stellen* vervangen werd door *zetten*. Concreet wil dat dus zeggen dat een werkwoord dat oorspronkelijk 'doen zitten' betekende, nu de betekenis heeft 'doen staan'. Soms tref je nog beide mogelijkheden aan, bv. *in werking zetten/stellen*.

Zoals beschreven in onze vorige bijdrage, wordt *staan* gebruikt voor entiteiten die op hun basis staan (een fles op de tafel, je laptop op je bureau, bord op tafel etc.); bijgevolg wordt dan ook *zetten* gebruikt als plaatsingswerkwoord. Net zoals bij *staan* geldt ook hier vaak dat

een entiteit op zijn basis geplaatst zich in zijn meest functionele positie zal bevinden. Causatief *zetten* gaat hier overigens verder dan *staan*. Neem nou een mes. Het heeft geen basis, en vandaar dat de reële oriëntatie bepalend is: het *ligt* op tafel, maar het *staat* (rechttop) in de vaatwasser. Maar als je een taart wilt aansnijden, dan *zet* je het mes op/in de taart. Hier betekent *zetten* dus niet dat het op zijn basis wordt geplaatst, maar wel dat het in functionele positie wordt gebracht. Een vergelijkbaar gebruik heb je in *Hij zette de revolver tegen zijn slaap*.

Een speciaal gebruik van *staan* dat we eerder vermeldden, betreft gedrukte tekst en afgeleiden (bv. foto's *staan* in een boek, icoontjes *staan* op je scherm, of liedjes *staan* op een cd). Ook hier wordt in principe *zetten* gebruikt: woorden op papier *zetten*, liedjes op (een) cd *zetten* etc. Merk op dat een woord als *zefout* hier mooi in past, hoewel het een andere oorsprong heeft, m.n. die van het zetten van de letters voor het drukken met een drukpers. In een ruimere interpretatie klopt het wel helemaal met letters die gezien worden als 'geplaatst' (en dus staand) op een lijn.

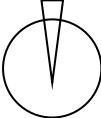
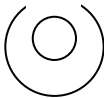
Ondanks de bovenvermelde verschuiving van *zetten* naar 'doen zitten' kan het, in sommige contexten, m.n. contexten die verwijzen naar het in zittende houding brengen van een mens, nog wel deze oorspronkelijke betekenis hebben, vb. *Hij zette de baby in de kinderstoel*, hetgeen de verwarring misschien nog versterkt. Merk op dat ook in de Vlaamse variant van het Nederlands *zetten* nog regelmatig gebruikt wordt als causatief van *zitten* (bv. *Zet u!*), een vorm die uit een vorige periode is overgebleven, daar waar het hedendaagse Standaardnederlands een omschrijving verkiest met *gaan* (*Gaat u zitten!*). In het Duits en het Zweeds zijn de reflexieve vormen nog wel bewaard (bv. *sich setzen*, *sätta sig*). *Zetten* kan echter niet gebruikt worden als causatieve pendant van *zitten* in de betekenis van 'omsloten zijn' (bv. *De bal zit in de sporttas*); in deze contexten worden de werkwoorden *steken* en *stoppen* gebruikt (bv. *Ik stop/steek de bal in de sporttas*). Vaak kan hier ook *doen* gebruikt worden (*Ik doe de bal in de tas*); als het gaat om substanties, dan is *doen* de beste en soms zelfs de enige juiste keuze: *Ik deed (*stopte/*stak) suiker in mijn koffje* of *Hij doet/giet/*stopt/*steekt de soep in een kommetje*. Het gebruik van *doen* lijkt sterk in opgang, vooral in Nederland, en wordt ook vaak gebruikt in contexten waar je normaal *zetten* verwacht, bv. *Hij deed de motor in vierde versnelling* of *Doe de schotel in de oven* (internetvoorbeelden).

Het verschil tussen *steken* en *stoppen* is ten dele regionaal bepaald: *steken* wordt veelal in Vlaanderen gebruikt, *stoppen* in Nederland. Voor een spreker van het Nederlandse Nederlands klinkt het gebruik van *steken* in een voorbeeld als *Zij stak de bal in de sporttas* [PDI] vreemd; in hun variant van het Nederlands, wordt *steken* in principe alleen gebruikt bij puntige of lange voorwerpen die ergens ten dele worden ingebracht, bv. *hij stak de stok in de grond*. In dezelfde context kan ook *stoppen* gebruikt worden, maar dan betekent het dat de stok volledig in de grond wordt gebracht, veelal niet door deze met kracht in de grond te duwen, maar eerder door hem te begraven in een vooraf bestaande container of ruimte. Als je het gebruik van deze twee werkwoorden analyseert, dan stel je overigens vast dat in beide varianten van het Nederlands, dus ook in het Belgisch-Nederlands, deze semantische verschillen toch wel duidelijk naar voren komen. *Steken* komt typisch voor met puntige of langwerpige elementen die ergens met zekere kracht worden ingebracht, waarbij vaak door deze actie de containerrelatie gecreëerd wordt. Een mooi voorbeeld is *de verpleegster stak een naald in zijn arm*: de arm is niet meteen een container, maar door het inbrengen van de (puntige) naald wordt een containerrelatie tussen naald en arm gecreëerd. *Stoppen* wordt meestal gebruikt met niet langwerpige entiteiten die in een container gebracht worden die

vooraf bestaat, zoals mooi geïllustreerd door het voorbeeld van de bal (rond voorwerp) in de sporttas (bestaande container). De situatie kan voorgesteld worden als in de figuur hieronder.

Het verschil tussen *steken* en *stoppen* is semantisch bepaald (terug te voeren tot hun verschillende etymologie): *iets in de grond stoppen* betekent niet hetzelfde als in *iets in de grond steken*; in het eerste geval is er volledige omsluiting, in het tweede niet. Wat daarbij overigens opvalt, is dat *stoppen* vaak voorkomt in gevallen waar de container als dusdanig vooraf al bestaat (een tas, een broekzak, een enveloppe etc.) terwijl bij *steken* de containerrelatie met zekere kracht wordt gecreëerd door de actie zelf. Een mooi voorbeeld is *de verpleegster stak een naald in zijn arm*: de arm is niet meteen een container, maar door het inbrengen van de naald wordt een (partiële) containerrelatie tussen naald en arm gecreëerd. Vanuit dit semantisch onderscheid volgt dan ook dat het soort van objecten die gemanipuleerd worden zijn veelal van een andere soort zijn: bij *steken* heb je vooral puntige of lange voorwerpen, *stoppen* wordt meestal gebruikt met niet-langwerpige entiteiten. De situatie kan voorgesteld worden als in de figuur hieronder.

	<i>steken</i>	<i>stoppen</i>
(i) Entiteit	stokvormig, langwerpig	rond, symmetrisch of vormloos
(ii) Omsluiting	gedeeltelijk of niet-aansluitend	volledig
(iii) Recipiënt	wordt gecreëerd door de actie	bestaande container

Semantische tendensen bij *steken* en *stoppen*

Merk overigens op dat *steken* ook intransitief kan gebruikt worden om de locatie van een langwerpig object aan te geven, vb. *De pen steekt uit zijn borstzak*, terwijl *stoppen* uitsluitend transitief gebruikt kan worden (in de locatieve contexten, niet in die waar een beweging stopgezet wordt). Deze semantische verschillen dreigen echter te vervagen in metaforisch taalgebruik: je kan veel tijd en energie in iets *steken* of *stoppen*. Hierbij kan men een sterke regionaal verschil voorkeur opmerken: in Vlaanderen is er een sterke voorkeur voor *steken* waar Noordnederlands *stoppen* verkiest. In de Vlaamse variant wordt *steken* zelfs vaak gebruikt waar in het Standaardnederlands *stoppen* vereist is, vb. *Zij stak haar kleren in de rugzak* of *Hij stak de brief in de enveloppe / brievenbus*. Het is in Vlaanderen dan ook courant om intransitief *steken* te gebruiken daar waar dat niet kan in het Standaardnederlands, vb. *Mijn zakdoek steekt in mijn jaszak*.

In het algemeen genomen zijn *leggen* en *zetten* reguliere pendanten van resp. *liggen* en *staan*. Wat echter opvalt als je het gebruik van de plaatsingswerkwoorden *leggen* en *zetten* analyseert, is dat ze locatief zijn, eerder dan positioneel: ze worden vaak gebruikt voor niet-menselijke objecten, maar haast nooit voor het brengen van een persoon in een liggende of staande houding. De verklaring hiervoor is dat mensen in het algemeen verwacht kunnen worden zichzelf in een bepaalde lichaamshouding te kunnen brengen. Vandaar dat wat menselijke entiteiten betreft beide werkwoorden beperkt zijn tot reflexief gebruik (hoewel Standaardnederlands een constructie met *gaan liggen/zitten/staan* verkiest) of contexten waar het gaat om mensen die geen controle meer hebben over hun lichaamshouding (baby's, zieke of overleden mensen etc.). Wat wel interessant is, is dat *zetten* wel vaak gebruikt wordt (i) voor het 'verwijderen' van mensen, zoals bijvoorbeeld: *iemand het land uit zetten*, *op het vliegtuig zetten*, *op straat zetten*, *uit de klas zetten*, *aan de kant zetten* etc. of (ii) voor het

Lemmens, Maarten. 2017. "Leggen, zetten, stellen: een verstoord triumviraat." *Neerlandia* 121(2), 33-35.

brengen van iemand in een onaangename situatie, bv. *iemand voor schut/aap zetten*. Hier gaat het duidelijk om een soort van machtsrelatie, waarbij de plaatsers het 'recht' of de 'macht' heeft om de anderen ergens te plaatsens, veelal waar zij dat zelf niet willen.

Over het algemeen komen de verhoudingen tussen de positie- en plaatsingswerkwoorden mooi overeen, maar dat is niet altijd zo. Je zult bijvoorbeeld zeggen dat je uit een team *ligt*, maar dat men je eruit *gezet* heeft (in de lijn van de zonet beschreven logica). Of zo kan iemand een advies naast zich *neerleggen*, en dat klopt mooi met de observatie dat *liggen* gebruikt wordt voor abstracte entiteiten (bv. *de schuld ligt bij jou*), maar toch gebruiken we *liggen* niet in deze context (*?het advies ligt naast hem neer*). Omgekeerd zeggen we dat er water op straat *ligt*, maar je zult het er niet *leggen*.

Kortom, in grote lijnen volgt het gebruik van de plaatsingswerkwoorden *leggen* en *zetten*, en per extensie, *steken* en *stoppen* de gebruikwijze van de positiewerkwoorden, maar niet altijd. Het gebruik van dergelijke specifieke plaatsings- en positiewerkwoorden is typisch voor de Germaanse talen; in de Romaanse talen worden deze werkwoorden slechts zeer weinig gebruikt. In een ruimer perspectief zie je hier overigens een mooi taaltypologisch verschil: in de Germaanse talen is het statische werkwoord de grondvorm waarvan de reflexieve en causatieve variant zijn afgeleid (bv. *liggen* → *(zich) leggen*) terwijl in de Romaanse talen, het causatieve werkwoord de grondvorm is waarvan andere vormen zijn afgeleid (bv. Frans *asseoir* 'doen zitten' → *s'asseoir* (reflexief) → *être assis* ('zitten')). Met andere woorden, in het Frans wordt de statische situatie gezien als het resultaat van een actie.

Het gebruik van deze werkwoorden is een erg boeiende materie die je zeker aan het denken *zet*. Gaat u daar misschien toch maar even voor *zitten*.

Maarten Lemmens is hoogleraar Engelse en Cognitieve Taalkunde aan de Universit  de Lille in Frankrijk. Zijn onderzoek spitst zich toe op lexicale semantiek (waaronder positiewerkwoorden in de Germaanse talen) en constructiegrammatica, vaak vanuit een contrastief perspectief. Hij is verbonden aan het onderzoekscentrum Savoirs, Textes et Langage (UMR STL 6381).
Contact: maarten.lemmens@univ-lille3.fr.